

ТЕРНОПЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ЧОРНИЙ Раїса Петрівна

УДК 82.091

**ТВОРЧИСТЬ В. С. МОЕМА
В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ
РЕЦЕПЦІЇ І ПЕРЕКЛАДАХ**

10.01.05 – порівняльне літературознавство

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Волкова Тетяна Сергіївна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
кафедра теорії літератури та порівняльного
літературознавства.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
Оляндер Луїза Костянтинівна,
Волинський державний університет
імені Лесі Українки,
кафедра слов'янської філології;
кандидат філологічних наук

Паскевич Наталія Мирославівна,
Тернопільський інститут соціальних та
інформаційних технологій, доцент кафедри
соціального управління.

Провідна установа – Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, кафедра слов'янської
філології та порівняльного літературознавства, Міністерство освіти і науки України,
м. Чернівці.

Захист відбудеться “11” жовтня 2006 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеню кандидата філологічних наук при Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса, 2, тел. 53-47-25

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса, 2).

Автореферат розіслано ___9_ вересня 2006 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ра,

В.Л. Гижий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. Сприйняття творів зарубіжної художньої літератури – один з важливих шляхів збагачення не тільки скарбниці національних літератур, а й світової літератури загалом.

Видатний представник світової реалістичної думки ХХ століття, англійський прозаїк, драматург, публіцист Вільям Сомерсет Моєм (1874-1965) залишив такий творчий доробок, який своєю самобутністю і суперечливістю ще й сьогодні привертає увагу не тільки істориків літератури, критиків, істориків-дослідників його творчості, а й численну аудиторію прихильників як в англійському просторі, так і далеко за його межами.

Своєрідну еволюцію пройшло сприйняття художнього доробку прозаїка пересічними і професійними читачами України та Росії.

Власне науковий інтерес до „творчого феномену Моєма” в Україні та Росії засвідчує ряд дисертаційних досліджень. Більшість з них виконані в річці порівняльного аналізу, проте традиційно вивчаючи творчість В. С. Моєма, науковці обмежувались вузькою географією – англійським простором. Наукові літературознавчі студії лише частково торкалися проблеми сприйняття творчості В. С. Моєма. Через відсутність комплексного підходу до осмислення всієї літературно-художньої спадщини англійського письменника поза увагою вчених залишився аспект міжлітературної взаємодії. Цим зумовлена **актуальність** теми дисертації „Творчість В. С. Моєма в українській і російській рецепції і перекладах”.

У дослідженні дисертант розглядає проблему читацького сприйняття як одну з ключових категорій компаративістики. Рецепцію кваліфікуємо як характерні для естетичної діяльності поняття „діалогу” (Бахтін), „зустрічі” (Інгарден), „інтерації” (Ізер), „конвергенції” (Яусс), які виникають між адресантом і адресатом художньої інформації з урахуванням принципу „зустрічних течій” (Веселовський) та „інтертекстуальності” (Ю. Крістева).

Цілісне сприйняття будь-якого чужомовного зразка в культурі іншої країни не можливе без перекладу як однієї з форм літературної рецепції (reader-response criticism), яка забезпечує формування й розвиток національного літературного явища в конкретному міжнаціональному культурному просторі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в контексті колективної теми „Проблеми рецептивної поетики, наратології та транслаторики в українсько-зарубіжних літературних зв'язках”, яка розробляється науковцями кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства філологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тема дисертації затверджена науково-координаційною радою при Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України з проблеми „Класична спадщина і сучасна художня література” (протокол № 3 від 14 грудня 2000 року).

Мета пропонованої праці полягає у дослідженні динаміки різних форм, способів, типів рецепції художньої спадщини В. С. Моема на синхронному та діахронному рівнях в англomовному, українському, російському літературному та культурному дискурсі.

Для досягнення поставленої мети ставилися такі **завдання**:

- дослідити особливості англomовної рецепції творчості В. С. Моема;
- встановити відповідність та відмінність у літературознавчому осмисленні творчості В. С. Моема в англійській, українській та російській науково-критичній літературі;
- дослідити специфіку сприйняття творчості В. С. Моема в українському та російському культурному дискурсі з урахуванням особливостей суспільно-історичного процесу;
- простежити історію художніх перекладних версій творів В. С. Моема як невід’ємну частину літературного процесу в Україні та Росії;
- з’ясувати вплив творчої спадщини В. С. Моема на українську літературу ХХ століття;
- здійснити порівняльний аналіз творів В. С. Моема з їх українськими та російськими перекладними версіями.

Об’єкт дослідження – першоджерела В. С. Моема та їх українські і російські перекладні версії.

Предмет осмислення – різноманітність форм та видів рецепції художнього доробку англійського письменника у рідному англomовному та українському і російському літературному просторі.

Методологічною і теоретичною базою дослідження є праці українських та зарубіжних теоретиків компаративістики М. Бахтіна, О. Веселовського, Р. Гром’яка, О. Веретюк, Д. Дюришина, Д. Наливайка, А. Нямцу, О. Потебні, літературознавців, які досліджували літературний процес з позицій рецептивної естетики В. Ізера, І. Франка, Р. Яусса, О. Червінської, а також фахівців з питань теорії і практики художнього перекладу О. Гайнічеру, А. Діми, В. Коптілова, О. Кундзіча, М. Лановик, П. Топера.

Осмислення рецептивної моделі творчості В. С. Моема в Україні та Росії розглядаються на основі історико-порівняльного, герменевтичного та порівняльно-типологічного **методів**.

Наукова новизна дисертації визначається вивченням нової для українського літературознавства проблеми осмислення рецепції творчості В. С. Моема в українському і російському літературно-критичному дискурсі і розглядається в контексті міжнаціональних літературних взаємин на рівні типологічного сходження та контактено-генетичних зв’язків. Уперше аналізуються українські та російські перекладні версії творів В. С. Моема як аспект порівняльного літературознавства за допомогою компаративістської методології з урахуванням синхронії та діахронії. Вивчається вплив літературного доробку В. С. Моема на українську літературу ХХ століття.

Практичне значення результатів пропонованої праці впливає з можливостей доповнити інформацію до цілісної картини рецепції В. С. Моєма в українському літературознавстві, а також при подальшому вивченні українсько-англійських літературно-культурних контактів. Положення і висновки дослідження можуть бути використанні при викладанні курсу історії зарубіжної літератури ХХ століття, з порівняльного літературознавства, зі стилістики, інтерпретації тексту, теорії і практики перекладу.

Апробація результатів дисертації. Робота обговорена на спільному засіданні кафедр теорії літератури і порівняльного літературознавства та практики англійської мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Основні положення роботи висвітлено у доповідях на наукових конференціях різних рівнів: міжнародних – „Україна наукова 2003” (Дніпропетровськ, 2003); „Динаміка наукових досліджень 2003” (Дніпропетровськ, 2003); „Соціокультурні аспекти навчання іноземних мов” (Тернопіль, 2004); „Іноземномовна комунікація: здобутки та перспективи” (Тернопіль, 2006); міжнародного наукового семінару „Загальнолюдські цінності та національний менталітет у дзеркалі слов’янських літератур” (Луцьк, 2004); всеукраїнських – „Міжнаціональні літературні взаємини у світлі сучасної компаративістики” (Київ, 2005); „Література в контексті кризової доби” (Чернівці, 2005); „Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця” (Київ, 2006); міжвузівського наукового семінару „Терміносистема слов’янського літературознавства” (Луцьк, 2005), а також на щорічних звітно-наукових конференціях Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка протягом 1999 – 2006 рр.

За матеріалами дисертації опубліковано 6 статей у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 370 позицій, додатків. Загальний обсяг роботи – 197 сторінок друкованого тексту. Основний текст викладено на 173 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовані актуальність і новизна теми, зв’язок роботи з науковими планами колективної теми кафедри, визначено ступінь опрацювання проблеми галузями філологічної науки, окреслені об’єкт та предмет дослідження, визначені мета та завдання роботи, сформульовані її теоретико-методологічні засади та практичне значення праці.

У першому розділі „**Вільям Сомерсет Моєм в англомовному дискурсі**” для адекватного

осмислення цілісної рецепції іншомовного літературного явища в українському та російському літературному просторі проаналізовано картину сприйняття художнього доробку В. С. Моема в „... органічному зв'язку з тим ґрунтом, з якого і для якого ті твори вирости”¹, виокремлено основні етапи її розвитку на основі ретроспективних, опосередкованих даних культурно-мистецького та суспільного життя на синхронному та діахронному рівнях.

У першому підрозділі **„Початкова фаза рецепції В. С. Моема в англomовному культурному дискурсі кінця XIX — початку XX століття”** розглянуто особливості формування рецепції творчості В. С. Моема початкового етапу та її подальшу трансформацію. З'ясовано, що сприйняття художньої практики В. С. Моема цього періоду було представлено критичною (Г. Джонс, В. Арчер, Е. Гарнетт, Д. Лоуренс, У. Вілсон,), мистецько-літературною (Т. Драйзер, А. Кроулі, А. Леверсон), журналістсько-світоглядною (Х. Врен, Р. Вест), опосередковано-мистецькою, церковно-релігійною ситуацією.

Рецепція цього періоду в англomовному дискурсі характеризується обережністю критиків щодо художньої цінності творів В. С. Моема і послужила основою для подальшого літературознавчого пошуку, активізації дискусії про значення творчості митця.

У другому підрозділі **„Літературно-критична рецепція творчої спадщини В. С. Моема в 30-х роках XX століття”** встановлено причини складного і суперечливого сприйняття критиками літературної спадщини В. С. Моема, що були зумовлені індивідуально-психологічними, літературно-естетичними, геополітичними чинниками. Простежено зростання популярності доробку письменника, еволюцію критичних оцінок творчості В. С. Моема та її вихід за рамки упередженої національної літературної критики (А. Волтер, Е. Фостер, Ч. Тоун, Дж. Браун, К. Лівіс, Ф. Свіннертон, Б. Брехт).

Найхарактернішою рисою мистецько-літературного типу рецепції стали нові екранізації творів В. С. Моема в США, а також художньо подані сучасниками маніпуляції з приватного життя письменника (Н. Ковард, Х. Волпоул).

У третьому підрозділі **„Довосенна науково-критична рецепція творчості В. С. Моема”** розглянуто аналітично-дослідницьку рецепцію художнього доробку В. С. Моема в англomовному літературознавстві, що спиралася на засади компаративістики з урахуванням особливостей англійського (Р. Ворд, Р. Корделл, Р. Олдінгтон), англо-американського (К. Маківер), англо-французького (Д. Маккарті, П. Доттен) культурного простору і опосередковувалася біографічним методом дослідження.

Цей період позначений активізацією дискусії про творчість В. С. Моема.

У четвертому підрозділі **„Рецепція постаті і творчості В. С. Моема в роки Другої світової війни”** простежено залежність характеру рецепції від складних суспільно-політичних та

¹ Франко І. Юліуш Словацький і його твори // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Т. 29. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 426.

геополітичних чинників, що відзначалася зниженням інтересу компетентних читачів до творчої спадщини В. С. Моєма в Європі та симпатією і прихильністю до постаті англійського письменника в США. Схвальна рецепція творчості В. С. Моєма на північноамериканському континенті започаткувала позитивні зміни у ставленні до постаті В. С. Моєма і його художнього доробку у Великій Британії.

У п'ятому підрозділі **„Післявоєнний період рецепції В. С. Моєма (1945-1965)”** відзначено тенденцію до зростання та утвердження позитивних характеристик прижиттєвої рецепції письменника у Великій Британії. Проаналізовано варіативність літературно-критичного пізнання творчості В. С. Моєма від визначення його місця і ролі в історії англійської літератури (Дж. Брофі, К. Пфейфер, Р. Корделл, М. Тюнер, Б. Кларк, Г. Фрідлі та ін.), до формування спочатку у США (1950), а потім і в Японії (1960) спеціальних наукових центрів вивчення його творчої діяльності, а також публікацій двох антологій творів В. С. Моєма за редакцією К. Джоунса.

Характерною особливістю рецепції цього періоду стало позитивне ставлення до постаті В. С. Моєма, його визнання офіційною владою Великої Британії (нагорода почесним орденом Кавалерів пошани, обрання почесним членом Клубу Гаріна, звання „Сподвижник Літератури”), що в свою чергу активізувало позитивну академічну рецепцію.

У шостому підрозділі **„Осмилення художнього доробку В. С. Моєма в кінці 60-х рр. XX ст. – на початку XXI століття”** виокремлено три підходи до вивчення й оцінки художнього доробку англійського прозаїка та драматурга крізь призму життєвих перипетій письменника (Н. Беверлі, Л. Беллак, Б. Ніколс), упередженості до всієї творчості англійського письменника (А. Браун, М. Венстон, Дж. Раунд), адекватного осмилення творчості В. С. Моєма (Р. Барнс, Р. Колдер, Ф. Рафаел, Р. Моєм). Простежено трансформацію рецептивної проєкції творчості В. С. Моєма з подальшим поліваріативним засвоєнням (А. Вілсон, В. Нейпоул, Дж. Стейнбек, І. Флемінг, А. Хейлі) з урахуванням численних адаптацій його творів для сценічних презентацій, екранізацій, а також інтерпретацій життєвого і творчого шляху письменника (Н. Ковард, А. Бергес, Б. Белфорд).

У другому розділі **„Рецепція творчості В. С. Моєма в українському та російському літературному просторі”** хронологічно розглянуто чотири етапи сприйняття художнього доробку англійського митця українськими та російськими досвідченими читачами з урахуванням суспільно-історичної ситуації: перше десятиліття – перша половина 50-х рр. XX ст.; друга половина 50-х – кінець 60-х рр. XX ст.; 70-ті – початок 90-х рр. XX ст.; 90-ті рр. XX ст. – до сьогодні. Досліджено різні форми і типи рецепції, що в комплексі дає уявлення про динаміку засвоєння феномену В. С. Моєма в Україні та Росії.

У першому підрозділі **„Відтворення власного імені англійського прозаїка мовою перекладачів”** узгоджено єдиний варіант відтворення власного імені англійського майстра слова

– Вільям Сомерсет Моєм. До цього побутували ще дев'ять: Сомерсет-Могам, Сомерсет-Могем, Могам В. Сомерсет, Могам-Сомерсет, Сомерсет Моєм, Могем, Могам, Моам, Моом.

У другому підрозділі **„Критична рецепція творчості В. С. Моєма в Україні та Росії першої половини ХХ століття (перше десятиліття – перша половина 50-х рр. ХХ ст.)”** досліджено, що формування сприйняття творчості В. С. Моєма та його становлення в Україні та Росії відбувалося в контексті реалізму. У трактуванні цього інонаціонального літературного явища спостерігається послідовний перехід від зовнішніх (інтерпретації окремих творів англійського письменника, що виконували інформаційну функцію, згадки, повідомлення) до внутрішніх контактів (активізація творчих зусиль інтерпретаторів, професійних читачів). Українська рецепція довоєнного періоду відзначалася активним осмисленням творчості В. С. Моєма представниками радянської і недержавної України, які представляли два підходи (за геополітичним чинником): 1) представники української інтелігенції УРСР (М. Йогансен, творчий колектив театру „Березіль”, М. Хвильовий); 2) українські митці Західної України (М. Рудницький, акторські колективи Львівського національного академічного драматичного театру ім. М. Заньковецької, Українського народного театру ім. І. Тобілевича (м. Станіслав), Українського молодого театру „Заграва” (м. Перемишль) та представники української літературної еміграції (О. Теліга). Неоднозначне ставлення до постаті В. С. Моєма в радянському літературознавчому просторі спричинилося до того, що його творчість не була об'єктом зацікавлень українських радянських літературознавців.

У сприйнятті творчості В. С. Моєма українськими та російськими митцями маємо таке розмаїття: варіативність перекладних версій – адекватний переклад (М. Рудницький, А. Рябинський, Е. і Б. Лебедеви, З. Вершиніна, В. Барбашова); переклад-посередник (анонімний автор, Г. Вечора); авторизований переклад (Е. Білл, Е. і Б. Лебедеви); вільний переклад (В. Шмідт та С. Рассохін); адаптація (І. Хвас, М. Рудницький, О. Коган), переробка (М. Йогансен, К. Чуковський, Г. Вечора); констатуємо альянсу (акторський колектив театру „Березіль”, М. Хвильовий), запозичення (М. Хвильовий), літературну аналогію (М. Хвильовий), а також літературно-критичні форми осмислення: передмови (Б. Л., А. Старчаков), рецензії (К. Локс, М. Рудницький, Є. Сапожнікова, Н. Галь), проблемні статті (Л. Боровий,) з елементами компаративного зіставлення (Б. Л., К. Локс, О. Теліга).

Отже, рецепція творчості В. С. Моєма означеного періоду опосередковувалася позаестетичними чинниками, що пояснюється насамперед догматизацією культурної політики СРСР 30-50 рр.

У третьому підрозділі **„Сприйняття творчості В. С. Моєма в радянському культурному просторі другої половини 50-х – кінець 60-х років ХХ століття”** досліджено позитивні зміни в

осмисленні творчості В. С. Моема, які були зумовлені ідейно-естетичним розвитком української та російської літератури за сприятливих суспільно-політичних умов. Цей період позначений інтегральною формою рецепції, найчисленнішими різновидами якої були перекладні версії різножанрових творів англійського прозаїка у виконанні українських (В. Легкоступ, Мар. Пінчевський, А. Муляр) та російських (М. Лоріє, Є. Голишева, Б. Ізаков, М. Островська, А. Успенський) інтерпретаторів. Ці переклади відзначалися творчим підходом до освоєння художності першоджерела. Критична рецепція поповнилася анотаціями, рецензіями (Б. Гавришків, М. Злобіна, Є. Гусєва, А. Старцев, Ю. Нагибін), оглядами (Г. Анікін, З. Ванчура, А. Гозенпуд, В. Легкоступ, З. Лібман), мовознавчими розвідками (Е. Саркісян, Л. Бобильова). Творчість В. С. Моема стала предметом опосередкованого наукового сприйняття (І. Канторович, М. Грінберг) з елементами компаративного підходу (Г. Пучкова, К. Суботіна, М. Єлізарова). На основі типологічних сходжень (суспільних, літературних, психологічних) рецепція В. С. Моема активно представлена у творчості М. Рудницького у вигляді прихованої алюзії та стилістичного наслідування.

Усе відзначене засвідчило позитивні зміни в радянському літературознавстві, суспільній свідомості загалом і поступ у рецепції літературної спадщини англійського письменника зокрема.

У четвертому підрозділі **„Переосмислення історико-літературного та художнього значення творів В. С. Моема в радянському літературознавстві в 70-х – початку 90-х рр. ХХ ст.”** розглянуто період активізації аналітично-програмної рецепції творчості В. С. Моема. Він представляє широкий спектр критичних жанрів: від найпростіших (І. Влодавська, А. Гаврилюк, Ю. Кагарлицький, І. Левідова, В. Скороденко, Д. Урнов) до складних форм (В. Бабенко, Т. Козлова, В. Ніколаєв, Д. Шестаков). Творчість В. С. Моема стала предметом дисертаційних досліджень, презентувавши науково-обґрунтовану літературознавчу (Ф. Юсупов, А. Палій, М. Комолова, Т. Кирилова), мистецтвознавчу (В. Паверман) та мовознавчу (Н. Месропян) варіанти рецепції. Зміна суспільно-ідеологічної ситуації вплинула на активність мовознавчих аспектів осмислення творчості В. С. Моема, публікації творів В. С. Моема в оригіналі, здебільшого адаптованих, а також перевидання вже існуючих на той час російськомовних інтерпретацій творів письменника у серіях „Два лика планети”, „Художественная и публицистическая библиотека атеиста”. Українська перекладна рецепція того періоду була представлена працями О. Матвієнко (літературна казка „Принцеса Вереснянка”), О. Жомніра (роман „Місяць і мідяки”), співавторством А. Муляра та О. Мокровольського (повість „На жалі бритви”) та В. Марченко (неопублікованим оповіданням „Сила обставин”), а також інтерпретаціями російських перекладачів С. Котенка „Сплошые прелести”, Г. Островської „Театр”, А. Іорданського „Острие бритвы”, В. Вебера „Каталина”, Ю. Дубровіна „Наверху на вилле”. Опосередковано життєвий і творчий шлях письменника став предметом зацікавлень науковців-істориків (Н. Іванова,

Е. Сахновського). Найхарактернішими формами рецепції аналізованого періоду, окрім перекладів, були алюзії (В. Марченко, В. Нагибін), ремінісценція (В. Марченко), стилістичне наслідування (В. Нагибін) тощо. Цей період відзначається активізацією театральних постановок та екранізацій за творами англійського письменника.

Отже, рецептивний досвід авторів науково-критичних жанрів засвідчив наявність не просто оновленого погляду на творчість В. С. Моема в СРСР, а й продемонстрував поступальний характер пізнання, визнання і розширення естетичного діалогу між різними культурами.

У п'ятому підрозділі **„Пострадянська рецепція творчості В. С. Моема в Україні та Росії (90-ті рр. XX ст. – до сьогодні)“** встановлено рецепцію творчості В. С. Моема на сучасному етапі, яка зумовлена розпадом СРСР і „відсіченням” периферійних національних мистецьких (літературознавчих) шкіл від єдиної централізованої системи, а також складною фінансово-економічною ситуацією перших років існування незалежної української держави, що унеможливило повноцінний розвиток видавничої справи. Рецепція цього періоду представлена новими україномовними перекладами оповідань В. С. Моема – „Останнє слово перед смертю” (В. Хом’як, М. Шудря), „Друг у біді” (В. Романець), „Зимовий круїз”, „Шлюб із розрахунку” (Є. Шевченко), „Лев’яча шкура” (І. Чебан), а також публікаціями російськомовних перекладних творів Моема, що випереджують україномовні. (Проте чи не більша половина всієї російськомовної перекладної продукції – результат радянської школи перекладу).

Рецептивний доробок творчості В. С. Моема в українському та російському літературному просторі сьогодні представлений літературознавчим (Н. Михальська, Б. Щавурський, О. Кошенко, Н. Капельгородська, З. Решетова, Ф. Хутиз), мистецтвознавчим (В. Паверман), мовознавчим (Х. Брандес, Н. Лопашина, С. Беркнер, О. Вошина, Л. Татанова), педагогічним (С. Дітькова, Г. Логвин, Н. Марченко) мистецько-літературним („Радіотеатр”, „аудіокнига”, повторний перегляд художніх фільмів „Театр”, фільм-балет „Жигало и Жиголетта” та ін.), аматорсько-колективним (театр „У білій вітальні” Будинку вчених НАН України) та професійно-колективним варіантом (театральні постановки) акторсько-психологічного, журналістсько-світоглядного, соціо-презентативного типами сприйняття, а також її інтегральними формами: алюзією (Д. Сторонній), цитуванням (Б. Новиков, Є. Баран, І. Трахтенберг, В. Шумаков і ін.), асиміляцією (А. Сова), наслідуванням (Д. Бондаренко), впливом естетичних ідей (В. Брюгген, Д. Бондаренко, П. Сорока).

Специфіка сучасного українського та російського осмислення літературної спадщини В. С. Моема набуває характеру вторинної рецепції через численні тлумачення, апелювання до неї, що сприяє подальшому глибокому осмисленню його багатогранної творчості.

У шостому підрозділі **„Опосередкована рецепція творчості В. С. Моема в українській літературі XX – початку XXI століття”** досліджено засвоєння художньої практики англійського письменника українською національною культурою з урахуванням схожостей/відмінностей та

синхронії/діахронії. Встановлено поступальний характер вторинної рецепції творчості В. С. Моема в українській літературі, що проявляється в особливостях художнього стилю, у своєрідності змалювання характерів (В. Підмогильний, В. Марченко, Д. Бондаренко), у поглядах на роль митця і мистецтва в суспільстві (М. Хвильовий, В. Брюгген), на рівні жанрової актуалізації (В. Брюгген, П. Сорока) і представлена як на типологічному (В. Підмогильний, М. Хвильовий), так і на контактено-генетичному рівнях (В. Марченко, В. Брюгген, Д. Бондаренко, П. Сорока).

Отож прагнення до національної самоідентифікації митців реалізовувалося через творчу самостійність в інтерпретації „феномену Моема”.

У третьому розділі **„Інтерпретація художньої практики В. С. Моема в Україні та Росії (порівняльно-типологічний аналіз)”** представлено порівняльно-типологічний аналіз інтерпретацій чотирьох творів англійського письменника, які вийшли в українській та російській версіях, а саме: „Місяць і гріш” (“The Moon and Sixpence”), „Радощі життя, або сімейна таємниця” (“Cakes and Ale, or Skeleton in the Cupboard”), „Театр” (“Theatre”), „На вістрі ножа” (“The Razor’s Edge”) з першоджерелами; встановлено схожість і відмінність у відтворенні українськими та російськими перекладачами художньо-образного світу оригіналів з урахуванням особливостей фонетичного, стилістичного, граматичного, лексичного, синтаксичного плану; обґрунтовано суголосність ідейно-естетичних, суспільно-історичних, змістовних особливостей іншомовного літературного явища із національною культурою реципієнта.

У першому підрозділі **„Перекладацькі інтерпретації роману Моема “The Moon and Sixpence” в першій половині ХХ століття”** розглянуто перекладні версії роману В. С. Моема “The Moon and Sixpence”, які вийшли майже одночасно в Москві (1927) у виконанні Е. і Б. Лебедевих та в Ленінграді (1928) в інтерпретації З. Вершиніної. На основі цих своєрідних явищ історико-пізнавального характеру вдалося не тільки експлікувати теоретичні естетичні принципи перекладацької справи початку ХХ століття, а й визначити роль цих перекладів у літературному процесі свого часу, осягнути ступінь їх відповідності оригіналу.

Встановлено відмінності у відтворенні перекладачами іноземного біблійного за допомогою калькування „Луна и шестипенсовик” (1928) та буквального перекладу з урахуванням контекстуального значення слова, що увиразнює характерну прикмету образу головного героя книги, Чарльза Стріклєнда, – „Луна и грош” (1927), а також антропонімів, топонімів за допомогою транслітерації (Е. і Б. Лебедеви), транскрибування і перекладу (З. Вершиніна).

Характерною рисою перекладів роману “The Moon and Sixpence” довоєнного періоду є архаїзми (*кооперативный магазин, лавчонки, кельнерша, омнибус, англосаксонские страны, анфилада комнат, писчебумажный магазин, Микель-Анджело, натюр-морт*), онаціональнення (*a bowler – кепка, замість котелок*), етимологічний буквалізм (*a great artist – великий артист, замість*

великий художник), надмірна вільність (Е. і Б. Лебедєви), смислові зміщення (усунення релігійного відтінку, зумовленого цензурою), а також неточності у збереженні стилістично-експресивного забарвлення.

Таким чином, аналізовані перекладацькі спроби були не тільки поштовхом для подальших творчих експериментів, а й до подальшого ознайомлення з творчістю В. С. Моема.

У другому підрозділі „Відтворення роману “Cakes and Ale, or Skeleton in the Cupboard” українськими та російськими майстрами слова” проведено порівняльну характеристику роману “Cakes and Ale, or Skeleton in the Cupboard” з україномовною (1963) та двома російськомовними інтерпретаціями (1976, 1981), проаналізовано особливості відтворення перекладачами авторського ідеостилу з урахуванням художньої виразності (іронія, оксиморон, зевгма, каламбур тощо).

Закодована автором оригіналу інтрига проявилася у варіативності тлумачення „квантованого” заголовку твору: адекватний переклад – „Радощі життя, або сімейна тасмниця” (В. Легкоступ), адаптований переклад – „Сплошные прелести” (С. Котенко), буквальний переклад – „Пирогои и пиво, или Скелет в шкафу” (А. Іорданський).

Тлумачення В. Легкоступа виокремлюється максимальним відтворенням моемівського іронічного письма з елементами українізації: *перелаз, живопліт, ціпок, вишивати* тощо. При змалюванні автором карколомного злету Дж. Джеббонса, інтерпретатор, відчувши емоційний „пульс” вислову *jump into celebrity*, знаходить влучне – *він стрибнув у славу, як муха в глечик*, а при відтворенні сатиричного портрету боягузливого і безпринципного пристосуванця в літературі, О. Кіра, хто насправді був *something of an athlete*, В. Легкоступ майстерно перекладає: *Рой був спортсменом у душі*, акцентуючи увагу на посередності обмеженого писаки, який *would never set the Thames on fire*, вдало використовує дослівний переклад: *Рой ніколи не запалить Темзи*.

Не завжди обґрунтоване звернення і українського, і російських перекладачів до графічного або фонетичного буквалізму послабили експресивну характеристику інтерпретацій (*grotesque* – *гротескно*, замість *безглуздо*; *false situation* – *фальшива ситуація*, замість *незручна ситуація*; *sentiments* – *сентименти*, замість *почуття*); покомпонентне калькування (*matrimonial affairs* – *матримоніальні дела*, замість *сімейні справи*; *curate* – *курат*, замість *вікарій*) або калькуючи абрєвіатуру першоджерела, А. Іорданський, розшифровуючи її в коментарі до сторінки, допускається помилки: *K.S.M.G.* – *КОМГ* – *командир*, замість *кавалер ордена святого Михайла і святого Георгія*; *K.S.V.O.* – *КОВ* – *командир*, замість *кавалер ордена Вікториї*), неухважністю у дотриманні змісту, поділу речень, а також наявності банальних помилок, відвертих ляпів (*Charles Dickens* – *Томас Карлайл*).

Намагаючись адекватно перекласти вихідний текст, перекладачі, кожен по-своєму, відтворювали англійські реалії. Так, в українських і в російських відповідниках зустрічаємо різні

способи передачі англійських назв. Топонім *Chatham* в перекладі Легкоступа транскрибується – *Четем*, С.Котенко, частково транслітерує і транскрибує, передає як *Чатем*, Іорданський лише транслітерує – *Чатам*.

Отже українська та російські інтерпретації роману “*Cakes and Ale, or Skeleton in the Cupboard*” відіграли важливу роль в ознайомленні національних читачів з творчістю В. С. Моема і стали важливим етапом для подальших художньо досконаліших перекладів.

У третьому підрозділі „**Творче осмислення українським та російським майстрами слова англійського роману “Theatre”**” досліджено два перекладних варіанти роману “Theatre” в інтерпретації Мар. Пінчевського (1967) та Г. Островської (1979).

Встановлено, що назва української і російської версій по-своєму заломлює образний зміст твору. Тлумачення Пінчевського трансформоване у „Лицедії” з огляду на типологічну схожість суспільно-історичного моменту, який склався на період створення першоджерела, та часу його відтворення в Україні. (Безкомпромісний настрій у відтворенні іноземного твору українським інтерпретатором спровокували відомі події навколо журналу „Всесвіт”, де було вперше опубліковано цей переклад (1965).

У назві російськомовної інтерпретації „Театр” Г. Островська реконструювала вплив на автора оригіналу творчості Чехова, за яким людство живе в „суспільстві-футлярі”, де „театр” виступає футляром для англійського суспільства, і саме „театр”, впустивши за лаштунки глядачів, викриває зворотний бік замаскованої реальності.

Інтерпретація Г. Островської тяжіє до дослівного перекладу і при характеристиці головної героїні твору (*like Venus rising from the waves – как Венера, рожденная из пены*) тоді, як в українській трансформується: *немов Афродіта, що виходить з морської піни*. При відтворенні її неперевершеної гри інші актори *look like a piece of cheese*, Пінчевський послуговується українськими лексемами (*Мов дубові колоди*), натомість Г.Островська вдається до описовості (*все рядом с тобой ничто*).

З перших сторінок книги слова *talent - талант, a great talent – великий талант, genius – геній*, супроводжують головну героїню протягом усього твору. Для підтвердження і водночас для підсилення такої високої оцінки гри актриси, автор використовує паралельно прикметники, які вживає у найвищому ступені порівняння: *the best of the younger actresses, the greatest actress in England, la plus grande actrice d'Angleterre, the greatest actress*. Українському перекладачеві вдається відтворити задум автора, і Джулія Ламберт постає перед читачами як *найкраща з актрис молодого покоління, найкраща актриса в Англії, найвидатніша актриса Англії, найвизначніша акторка*. Тлумачення російськомовного варіанту натомість дещо збіднене, бо не скрізь враховує особливості оригіналу: *лучшая актриса младшего поколения, лучшая актриса Англии, величайшая актриса Англии, величайшая английская актриса*.

Характерною прикметою обох перекладів є своєрідний елемент „відсебеньок” (для полегшення сприйняття цитованих рядків у перекладеному тексті вони беруться в лапки, на відміну від оригіналу).

Таким чином, кожен інтерпретатор по-своєму підійшов до відтворення особливостей ідеостилу англійського письменника, та спільною рисою тлумачень стала творча відповідальність за високий рівень запропонованих інтерпретацій.

У четвертому підрозділі „Українсько-російське тлумачення художньо-образної системи **“The Razor’s Edge”** проаналізовано російськомовне тлумачення (1981) у виконанні М. Лоріє та двох україномовних версій – в інтерпретації А. Муляра (1970) та А. Муляра у співавторстві з О. Мокровольським (1989), обґрунтовано уніфікацію назви твору „На вістрі ножа”, враховуючи художньо-мистецький світ оригіналу, та його жанрову ідентифікацію – повість.

З’ясовано, що російське і українські тлумачення відповідають оригіналу, що говорить про достатньо високий рівень перекладної техніки інтерпретаторів. З іншого боку, російському і українським перекладачам не вдалося уникнути необґрунтованого вживання буквалізмів як-от при відтворенні заголовку першоджерела (*На жалі бритви* та *Острие бритвы*) чи при передачі нестримного бажання працювати одного з героїв (*Gosh, it’ll be great to get into harness again. I’m feeling my oats already* – *Ох, і добре буде знову впрягтися. Я вже чую свій овес!*). При характеристиці Грея Маттюрина, колишнього американського мільйонера, що збанкрутував, зустрічаємо: *Gray was wiped out* (*Грей був стертий з лиця землі*). Проте, неточності у доборі перекладачами еквівалентів призвели до втрати семантичної специфіки фразового акценту – *Грей розорився дощенту* (А. Муляр), *Грей опинився за бортом ділового життя* (А. Муляр, О. Мокровольський), *Грей пошел ко дну* (М. Лоріє).

Отже, складність відтворення художньо-образного світу повісті „На вістрі ножа” пов’язана не тільки з особливостями манери письма В. С. Моема, а й зумовлена тим, що першодрук презентував синтез філософсько-світоглядних пошуків автора.

У **висновках** узагальнено результати дослідження. Акцентується увага на тому, що рецепція творчості В. С. Моема в Україні та Росії відзначалася неординарністю та непослідовністю, зумовленою суспільно-ідеологічними чинниками і їх втручанням у процес міжлітературного діалогізму. Заангажована підконтрольна комунікація проявлялася „можливостями” у виборі авторів, творів для перекладу, сценічної адаптації, та критичного засвоєння з подальшим обов’язковим жорстким цензуруванням. Проте, попри таку надувагу, твори В. С. Моема склали основу українського і російського культурного життя першого десятиліття – першої половини 50-х років ХХ ст.: активно перекладалися (М. Йогансен, К. Чуковський, М. Рудницький, Е. і Б. Лебедеви, З. Вершиніна, В. Барбашова, О. Коган та ін), адаптувалися на сценах театрів Москви, Ленінграда, Харкова, Львова, Станіслава, Перемишля, критично осмислювалися

(О. Теліга, Б. Л., К. Локс, Є Сапожнікова, Н. Галь А. Старчаков).

З початком політичної відлиги кінця 50-х – 60-х років рецептивний горизонт творчості В. С. Моема розширився за рахунок низки інтерпретацій, де особливу роль відіграли представники української національної (В. Легкоступ, Мар. Пінчевський, А. Муляр) та російської (М. Лоріє, Є. Голишева, Б. Ізаков, Н. Ман, М. Островська) перекладацьких шкіл. Завдяки уніфікації власного імені – Вільям Сомерсет Моем, активізувалися рецептивні можливості українських і російських читачів.

У 70-ті – на початку 90-х рр. спостерігається активізація і критичного засвоєння (від рецензій до дисертацій) художньої практики В. С. Моема, яка виконувала інформаційну, просвітньо-дидактичну, аналітично-програмну функції. Збагачення рецептивної палітри творчості В. С. Моема ХХ століття відбулося за рахунок численних „конкретизацій” інтертекстуального діалогу: інсценізація, екранізація, а останнім часом і радіомовленнєва інтерпретація за творами В. С. Моема сприяли розширенню рецептивної моделі інонаціонального автора в українському та російському літературному просторі.

Рецепція творчості В. С. Моема пройшла складну еволюцію в українській та російській національних літературах і світовій літературній практиці загалом. Спільна тенденція рецептивних практик – визнання майстерності Моема-новеліста, піднесення романістики В. С. Моема до рангу шедеврів світової літератури завдяки численным інтерпретаціям, актуалізації поглядів В. С. Моема у трактуванні проблем не тільки літературознавчих, а й соціальних, психологічних, політичних, історичних та інших аспектів. Поряд з цим кожна рецептивна проєкція англійського та українського і російського культурного просторів відзначається специфікою, зумовленою передусім геополітичним чинником. Головна різниця полягає в тому, що в англійському середовищі художній світ В. С. Моема зазнав вільних інтерпретацій тоді, як аналіз рецепції літературної практики В. С. Моема в українському та російському культурному просторі щоразу підганявся під канони пануючої ідеології. Це дозволяє створити цілісну модель творчості В. С. Моема, яка є значно багатовекторнішою та складнішою, аніж може здаватися на перший погляд. Ця модель показує нам не тільки з Моема-майстра слова, а й філософа, космополіта, лікаря і т. п. Саме така багатогранність творчої постаті В. С. Моема лягла в основу багатьох контактнотипологічних сходжень (В. Підмогильний, М. Хвильовий, В. Марченко, В. Брюгген, Д. Бондаренко, П. Сорока).

При дослідженні особливостей рецептивної моделі творчості В. С. Моема в українському та російському культурному просторі було окреслено такі форми рецепції контактнотипологічних зв'язків, як алюзія, запозичення, переклад, адаптація, ремінісценція, стилістичне наслідування, онаціональнення, а також такі типи сприйняття: індивідуальна та колективна, професійна

(критична (літературознавча, мистецтвознавча, мовознавча та ін.), акторсько-психологічна, журналістсько-світоглядна, мистецько-літературна (інтерпретаційна) і непрофесійна (опосередковано-мистецька, політично-ідеологічна, церковно-релігійна, соціо-презентативна).

Таким чином, на основі проведеного комплексного аналізу, за допомогою якого простежено формування, активізацію рецепції творчості В. С. Моема в Україні та Росії, а також встановлено витоки української та російської перекладної традиції (на основі герменевтичної теорії „злиття горизонтів”), можна констатувати: творчість англійського майстра слова Вільяма Сомерсета Моема стала невід’ємною частиною духовного і громадського життя в Україні та Росії.

ОПУБЛІКОВАНІ ПРАЦІ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Чорній Р. П. Майстерність Моема – новеліста // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. – Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 1999. – № 1. – С. 106-113.
2. Чорній Р. П. Проблема людського буття у філософській концепції В. С. Моема // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. – Філософія. – Тернопіль: ТДПУ, 2001. – № 7. – С. 68-72.
3. Чорній Р. П. Літературні погляди Моема-критика // Наукові записки. – Літературознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2001. – Вип. X. – С. 310-320.
4. Чорній Р. П. Моем про митців слова // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. – Літературознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – Вип. XI. – С. 188-196.
5. Чорній Р. П. Сприйняття творчості В. С. Моема в українській літературі ХХ століття // Питання літературознавства. Науковий збірник. Випуск 12 (69). – Чернівці: Рута, 2005. – С. 151-157.
6. Чорній Р. П. Інтерпретація художньої прози В. С. Моема в Україні та Росії (порівняльно-типологічний аналіз) // Герменевтика і проблеми літературознавчої інтерпретації. Монографія / За ред. Р. Гром’яка. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. – С. 193-216.
7. Чорній Р. П. До проблеми перекладу квантованих заголовків // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Україна наукова’ 2003”. – Філологія. – Том 9. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – С. 25-26.
8. Чорній Р. П. Ранній етап рецепції творчості В.С. Моема в контексті українсько-російського літературного процесу // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції „Динаміка наукових досліджень’ 2003”. – Т. 18. Філологічні науки / За заг. редакцією Шепеля Ю.О. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – С. 112-113.
9. Чорній Р. П. Роман “Cakes and Ale, or Skeleton in the Cupboard” В. С. Моема в українських та російських відповідниках: Спостереження над перекладом одного образу // Тези міжнародної науково-практичної конференції „Соціокультурні аспекти навчання іноземних мов”. – Тернопіль:

ТДПУ, 2004. – С. 213-214.

10. Чорній Р. П. Художнє осмислення творчості В. С. Моема в 60-х роках ХХ століття в Україні // Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. – В 3 т. – Т. 2 / За заг. ред. А. Г. Гудманяна, О. В. Петренка. – К.: НАУ, 2006. – С. 170-172.

11. Чорній Р. П. Відтворення власного іменні англійського прозаїка мовою перекладачів // Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 40-річчю Тернопільського державного економічного університету „Іноземномовна комунікація: здобутки та перспектива”. – Тернопіль, 2006. – С. 313-315.

Анотація

Чорній Р. П. Творчість В. С. Моема в українській і російській рецепції і перекладах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2006.

У дисертації вперше в українському літературознавстві комплексно досліджується рецепція постаті і творчої спадщини В. С. Моема як цілісне художньо-естетичне явище в англійському, українському, російському літературному та культурному дискурсах. З метою з'ясування особливостей рецептивної динаміки творчості В. С. Моема, що знайшла свій вияв як у літературно-критичному осягненні, так і в художній практиці, проаналізовано форми, способи, типи рецепції на контактено-генетичних та типологічних рівнях. У роботі простежено історію творів Моема, критично осмислено їх історико-літературну та художню вартість в українському та російському літературному процесі, а також здійснено порівняльно-типологічний аналіз перекладів романів В. С. Моема „Місяць і гріш”, „Радощі життя або сімейна таємниця”, „Театр”, „На вістрі ножа”, які представлені кількома варіантами.

Ключові слова: В. С. Моема, рецепція, комплексний аналіз, контактено-генетичні та типологічні рівні, художній переклад, першоджерело.

Аннотация

Чорний Р. П. Творчество В. С. Моема в украинской и русской рецепции и переводах. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 – сравнительное литературоведение. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2006.

В диссертации впервые в украинском литературоведении комплексно исследуется рецепция

личности и творческого наследия В. С. Моэма как целостное художественно-эстетическое явление в английском, украинском, русском литературном и культурном дискурсах. С целью раскрытия особенностей рецептивной динамики творчества В. С. Моэма, нашедшей свое отображение и в литературно-критическом освоении, и в художественной практике, рассмотрены формы, способы, типы рецепции на контактно-генетическом и типологическом уровнях. Анализируется история переводов сочинений В. С. Моэма, критически осмыслена их историко-литературная и художественная ценность в украинском и русском литературном процессе, а также осуществлен сравнительно-типологический анализ переводов романов В. С. Моэма „Луна и грош”, „Сплошные радости или семейные тайны”, „Театр”, „По лезвию бритвы”, представленных несколькими вариантами.

Ключевые слова: В. С. Моэм, рецепция, комплексный анализ, контактно-генетический и типологический уровни, художественный перевод, первоисточник.

SUMMARY

Chorniy R. P. Creative Work of W. S. Maugham in Ukrainian and Russian reception and translations. – Manuscript.

A thesis for the Scholarly Degree of Candidate of Philology in speciality 10.01.05 – Comparative Literature. – Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. – Ternopil, 2006.

The thesis is the first comprehensive study of the reception of W. S. Maugham by Ukrainian literary criticism. Maugham's creative activity has been researched in the context of critical paradigms evolution, connected with the reception of the English speaking world as the important contribution to the Ukrainian and Russian literary and cultural development. The dissertation analyzes the author's reception in the Ukrainian and Russian polysystem from the first decade of the XX century up to now. The four periods of W. S. Maugham's reception in Ukraine and Russia (first decade of the XX century – early 50th ; late 50th – late 60th; early 70th – early 90th ; early 90th – up to now) which show various tendencies in critical researches and help to determine the Ukrainian and Russian attitude to creative work of W. S. Maugham in different times have been fixed and characterized. The paper consists of an introduction, three chapters, conclusions, list of references and appendixes. The dissertation expands on the fundamental theoretical issues of the comparative, reader response criticism and translation studies used in the paper.

The dissertation particularizes the peculiarities of the dynamic of W. S. Maugham's reception, reflected both in literary criticism (O. Teliha, L. Borovyj, K. Loks, N. Hal', M. Rudnytskyj, M. Komolova, M. Rudnytskyj, V. Nabokov, ets.) and literary and translatorial practice (M. Johansen, K. Chukovskiy, H. Vechora, V. Marchenko, O. Zhomnir, N. Man, E. Holysheva, B. Izakov, ets.).

The peculiarities of reception of W. S. Maugham's works in the creative activities of the Ukrainian writers (V. Pidmohyl'nyj, M. Khvyliovyj, V. Marchenko, V. Bryuhhen, P. Soroka, D. Bondarenko) have been analyzed. It is characterized by the advanced nature and is represented both on typological layer and

contact-genetic one.

Typological comparison of W. S. Maugham's works ("The Moon and Sixpence", "Cakes and Ale, or Skeleton in the Cupboard", "Theatre", "The Razor's Edge") and their Ukrainian and Russian interpretations translated by E. and B. Lebedevy, Z. Vershynina, V. Lehkostup, A. Iordanskyj, S. Kotenko, A. Muliar, M. Pinchevskyj, M. Larije, O. Mokrovolskyj, H. Ostrovska) has been analyzed. The characteristics of the translations basically correspond to the epoch and conditions in which they were created.

Key words: W. S. Maugham, reception, complex analyses, contact-genetic and typological layers, translation, original.